

Essä:

IDÉN OM EUROPA

Broderligt samarbete och fredlig rivalitet



När Ungern och Polen la veto mot EU:s långtidsbudget kom det som en chock för Bryssel. Där och då utmanades den gemensamma idén om EU. Är unionen primärt ett mellanstatligt samarbete mellan självständiga nationer som syftar till ekonomiskt utbyte? Eller är den snarare en slags förening, där den liberala demokratins grundprinciper är den minsta gemensamma nämnaren?

Man kunde höra en knappål falla när Emmanuel Macron vandrade upp till podiet, mot kistan som stod uppställd på Sorbonnes innergård. Där stod en mikrofon, och där låg Samuel Paty. Läraren som mördades i ett brutalt terrorattentat efter att ha visat sina elever de ökända Muhammed-karikatyrenna under en lektion om yttrandefrihet.

”Det finns ingen bättre plats än denna, en plats som i åtta sekler tillägnats kunskap, en plats för humanism, för att hedra Paty”, sa presidenten. Paty hade fallit offer för en ”makaber konspiration av idioti, av hat mot andra, hat mot dem vi är, på djupet och existentiellt”. Men hans undervisning förvandlade barn till medborgare, till individer som fostrats att älska republiken. En del av dem skulle själva bli lärare, och föra facklan vidare. ”De kommer förstå vår nation, våra värderingar, vårt Europa, i en ändlös kedja”.

Det var inte första gången Macron höll ett uppmärksammat tal på Sorbonne. Ganska precis tre år tidigare hade presidenten valt samma plats för att hålla vad



Karin Svanborg-Sjövall

är författare och debattör. 2014-2020 var hon VD för Timbro. Tidigare har hon bland annat arbetat som kanslichef för Folkpartiet i Europaparlamentet. Hon är fristående kolumnist på Dagens Nyheters ledarsida.



som skulle bli ett definierande linjetal om framtiden för det europeiska samarbetet. Där noterade han att platsen var mer än en magnifik byggnad, Sorbonne var ”framför allt en idé”, som i likhet med Europa bara får den betydelse vi tillmäter henne:

”Robert de Sorbons ideal var partnerskap (...) Tack vare grundarnas klarsyn förvandlades den urgamla kampen om europeisk hegemoni till broderligt samarbete och fredlig rivalitet. Bakom kol- och stålgemenskapen, eller den inre marknaden, skapade projektet en kompromiss mellan fred, välstånd och frihet”.

Macron påpekade att denna kompromiss var mer än högtidsord för många av de medlemmar som skulle komma att ansluta sig. För länder som Grekland, Spanien, Portugal, Polen och Bulgarien var gemenskapen det definitiva beviset för att man hade lämnat diktatur och förtryck bakom sig. Med EU valde man aktivt den liberala demokratin. För honom var det därför uppenbart att Europa inte kunde röra sig framåt och samtidigt avlägsna sig från denna grundval. I sitt tal mejslade han ut en ambitiös reformagenda för ett samarbete som, bland annat, måste kunna ske i flera parallella hastigheter beroende på sakfråga och intressegemenskap. I termer av demokrati och rättsstat kunde det dock inte finnas något ”two-speed Europe”, här saknades utrymme för kompromiss.

På det andra centrala området – framtiden för den inre marknaden – ville han dock se en annan inriktning: ”Den inre marknaden (...) måste åter bli ett område som präglas av konvergens, snarare än konkurrens.”

Det finns en intressant spänning mellan dessa två grundbultar, som också tydliggjordes under den turbulenta höst som följde på Patys begravning. Parallellt med att Macron fick hantera den muslimska världens vrede över hans beskrivning av islam som ”en religion i kris”, kastades nämligen EU in i en alldeles egen, lika existentiell kris.

Det tycks ha kommit som en fullkomlig chock för Bryssel, när Ungern och Polen lade in sitt veto mot den nya

”Där och då, utmanades just den gemensamma ’idén’ om EU skarpt. Är det primärt ett mellanstatligt samarbete mellan självständiga nationer som syftar till ekonomiskt utbyte? Eller är det snarare en slags förening, där den liberala demokratin grundprinciper är den minsta gemensamma nämnaren?”

långtidsbudgeten. De båda länderna hade redan innan markerat hårt mot det krav på upprätthållande av rättsstatens principer som EU infört för att mottagarlandet ska kunna ta del av de massiva stödåtgärder – och skuldpoolande – som Covid19-pandemin ansågs motivera. Från EU:s sida tog man initialt protesterna med viss ro: beslut om att villkora pengarna fattas med kvalificerad majoritet, och kunde följaktligen inte blockeras av de två upprorsmakarna. I stället valde man alltså att blockera andra beslut, där man har en bättre hävstång. Beslutet om långtidsbudgeten, som alltid föregås av plågsamma, långdragna förhandlingar, var ett tacksamt val; till syvende og sidst är det här Europas ledare måste leverera.

Där och då, utmanades just den gemensamma ”idén” om EU skarpt. Är det primärt ett mellanstatligt samarbete mellan självständiga nationer som syftar till ekonomiskt utbyte? Eller är det snarare en slags förening, där den liberala demokratin grundprinciper är den minsta gemensamma nämnaren för ett ”suveränt Europa”, som Macron menade? Kan båda benen: den inre marknaden fördjupning, och den gemensamma värdegrunden, vara lika viktiga, eller bör något ha företräde framför det andra? För Macron finns det ingen motsättning mellan ambitionen att den inre marknaden ska sträva efter konvergens, snarare än konkurrens, och en kompromisslös hållning kring gemensamma principer.

Detta kan man nu ha olika åsikter om. Men oavsett, klargjorde kraftmätningen om budgeten att den rent



existentiella frågan om vad EU är och syftar till, måste redas ut innan nästa steg för det europeiska samarbetet kan avgöras.

Om EU i praktiken bara är ett frihandelsområde ”plus” finns inget skäl att ha så mycket synpunkter på Ungerns eller Polens utveckling. Ingen skulle komma på tanken att hävda att något enskilt medlemsland helt borde sluta idka handel med Kina för att regimen representerar en diktatur. Man kan, för den goda sakens skull, protestera – men om hårt sätts mot hårt kommer ekonomisk nytta ha företräde. Ett sådant system går förstås utmärkt att införa utan gemensamma värderingar; fråga de briter som hoppades mer på WTO:s regler än på ett ambitiöst frihandelsavtal efter Brexit.

Men ”idén med Europa ” är inte att länder antingen har ekonomiskt utbyte med andra stater, eller upprätthåller rättsstatliga ideal. Idén med EU är att fördjupat ekonomiskt samarbete – en paneuropeisk inre marknad – kräver gemensamma regleringar, med domstolar som erkänner varandra och med ömsesidigt respekterade sanktionssystem. Den inre marknaden rör inte bara varor och tjänster utan även människor. Som EU-medborgare har du vissa rättigheter, där den viktigaste är att du inte får diskrimineras för att du kommer från ett annat medlemsland. Det är den grundläggande premissen för fri rörlighet. Men vad innebär icke-diskrimineringsprincipen i praktiken? Det är här spänningen mellan konvergens och konkurrens uppstår, liksom frågan om tonvikten ligger på positiva eller negativa rättigheter. Samt ytterst, balansen mellan juridik och politik, federativ framåt drift, och folklig legitimitet.

Så länge det huvudsakliga integrationsverktyget på den inre marknaden primärt utgår ifrån det som kallas ”ömsesidigt erkännande” – att medlemsländerna utifrån vissa baskriterier accepterar varandras standarder – är den principiella styråran väl förenlig med det ideal som säger att

unionen ska förenas i sin mångfald. Då spelar det ingen roll om regeringarna skiftar åt vänster eller höger eller består av valfri ideologisk fruktsallad. Där finns vissa rättsstatliga baskrav som underlättar för företag att nyttja den inre marknaden – exempelvis äganderätten – och vissa gemensamma regler som underlättar för medborgare att leva, resa och verka i hela unionen. Att det bevisligen är fullt möjligt, innebär dock inte alls att det är nödvändigt, att tolka icke-diskrimineringsprincipen för medborgare som att detta även måste omfatta en expansiv rätt till sociala förmåner. Tvärtom skulle det stärka unionens legitimitet om en betydligt mer restriktiv praxis förelåg på detta område.

Macrons önskan om att den inre marknaden ”åter” ska präglas av konvergens snarare än konkurrens är dock, dessvärre, just den ingång som varit förhärskande i stora delar av EU-maskineriet. I stället för ömsesidigt erkännande är harmonisering det ideal som väglett fördjupningen av den inre marknaden. Utifrån ett näringslivsperspektiv har detta uppenbara fördelar. Ett enda regelverk minskar den administrativa bördan för företagen avsevärt. För den som ser EU:s påverkansmöjligheter i ett ännu större perspektiv finns också fog för argumentet att Europas höga ambitioner på områden som miljö, arbetsrätt och djurskydd har förändrat näringslivet på global nivå. En enda, gemensam lagstiftning innebär en mer kraftfull hävstång.

Men det finns också baksidor. Harmoniseringsidealet har ofrånkomligen bidragit till en överspillningseffekt och en kompetensglidning när EU-kommission och EU-domstol – fördragets väktare – gradvis har utvidgat den inre marknadens krav på likabehandling till en uppsättning positiva rättigheter. Det skapar spänningar som kommer växa, med Brexit som ett av flera järtecken. Samtidigt har denna förskjutning, på nationalstatens politiskt mest kontroversiella områden, kommit att ”neutraliseras” i debatten då den till



”Där politiken har juridifierats, börjar juridiken politiseras.

stor del har drivits fram av prejudikat i domstol, snarare än av debatter i talarstol.

Det som sker nu är att Ungern, Polen, och allt fler högerpopulistiska partier i Europa börjar agera likadant, fast tvärtom. Där politiken har juridifierats, börjar juridiken politiseras. Rättsstatliga principer, som kodifierats för att inte vara förhandlingsbara, beskrivs av auktoritära politiker allt oftare i termer av vag ”rättsstatsideologi” som absolut kan göras till föremål för kompromiss. När högerpopulister anklagas för att fjärma sig från liberaldemokratiska ideal vänder de på kuttingen: eftersom ingen är överens om vad begreppet ”rättsstat” egentligen innefattar, är kraven på efterlevnad bara ett sätt att utöva nyckfull dominans. Godtycket vilar helt på Bryssel.

När jag under hösten 2020 intervjuade Morten Messerschmidt, vice ordförande för Dansk Folkeparti, beskrev han utförligt den politiska logiken bakom detta resonemang. De folkvaldas ansvar för att upprätthålla kollektiv trygghet för medborgarna – exempelvis vad gäller utvisning av kriminella utlänningar – måste gå före universella individuella rättigheter. Om medlemsländerna inte har rätt att upprätthålla denna basala del av det sociala kontraktet, måste man lämna EU-samarbetet. Stora ansträngningar görs redan för att förhindra ett inflöde av människor, nästa steg blir att hitta nya sätt för att förmå fler att lämna landet. Och här blir de internationella regelverken – inte minst de som med högtidliga värdeord slår fast olika individuella rättigheter – ett hinder, eftersom de metoder som måste tillgripas tenderar att kräva synnerligen hårda nypor. Vilket etablissemang, som alltid prioriterar det abstrakt goda framför det konkret önskvärda, naturligtvis saknar.

Man kan invända att just Danmark är ett ovanligt dåligt exempel på just detta, givet hur hårdfört den

socialdemokratiska politiken bedrivs på området. Men som så ofta ligger det en liten kärna av sanning, även i politiska svar som saknar all proportion.

Konventioner och rättighetskriterier är ofta besvärande vagt formulerade, vilket i sig har bidragit till den kompetensglidning kring sociala rättigheter som beskrevs ovan. Det ger ett tolkningsföreträde för domstolarna som skapar reella legitimitetsproblem.

Ska man kunna hålla hårt i EU:s mest basala grundkriterier är det därför inte mer av centralisering, kompetensförskjutning och tungrodd konvergens som behövs. Utan motsatsen: mer av flexibilitet i samarbetsformerna kring den inre marknaden, och mer stringens i ansvarsfördelningen. Som Macron noterade i sitt tal 2017 kan den fortsatta integrationsprocessen inte ske med en rädsla för folket som fond.

Partier, och debattörer, som värdesätter EU-samarbetet måste kunna diskutera hur konventioner och rättsstatskriterier ska tolkas, för att säkerställa att de är ändamålsenliga, transparenta och legitima.

Mot den bakgrunden gjorde EU helt rätt i att sätta hårt mot hårt i frågan om att villkora utbetalning av stöd med liberaldemokratisk efterlevnad. Kollektiva utskällningar eller inställd rösträtt i Rådet är allt för tacksamma att exploatera inrikespolitiskt för att utgöra effektiva påtryckningsmedel. Uteblivna medel, som hade kunnat fördelas mellan politiskt välvilliga särintressen och särskilt viktiga väljargrupper däremot – det gör ont. Både Ungern och Polen tillhör de länder som är mest beroende av EU-medel.

Behövs då stora fördragsändringar, en ny konstitution, eller de paneuropeiska listor som Macron efterfrågat för att staga upp den alltmer ifrågasatta värdegemenskapen? Inte nödvändigtvis. Det går att bygga vidare på det som finns. Men det är helt nödvändigt med en aktiv diskussion om kompetens och grundläggande syfte efter att EU sommaren 2020 tog ett avgörande kliv i federativ riktning. När



den gemensamma Coronanotan ska börja betalas kommer pressen på det som brukar kallas "the European consensus" – uppbyggen främst av konservativa och socialdemokratiska partier – att öka kraftigt. Inte bara för att ungefär en femtedel av Europas väljarkår röstar på partier som vill se kraftigt ökad nationell suveränitet, utan för att det även bland mainstreampartierna finns växande opinioner för en politik som medger större ideologiskt svängrum och självbestämmande.

Nya terrorattentat kommer också med all säkerhet att ske på europeisk mark, och piska upp opinioner som politiska ledare av alla färger måste förhålla sig till och hitta civiliserade sätt att stilla. Här kommer rättsstatsfrågorna att gå på gång, aktualiseras – inte bara i Budapest eller Warszawa, utan i alla medlemsländer.

Just därför är det så viktigt att Macron tar sina egna ord på allvar när han förklarar för världens muslimer att det finns värderingar som vi inte kompromissar med, någonstans i Europa. För hur ska han kunna försvara *laïcité* – idén om att även franska muslimers religionsfrihet garanteras av att staten är sekulär – om Orban knyter medborgarskapet till den kristna trosbekännelsen? Om det inte går att både få en industripolitik baserad på "European Champions" och uppluckrade statsstödsregler, och paneuropeiska regler som förhindrar auktoritära ledare från att dela ut statliga företag till inkompetenta men politiskt välvilliga intressen?

Det behövs ingen ny idé om Europa. "Broderligt samarbete och fredlig rivalitet" är en utmärkt ingång för ett EU som konvergerar i grundläggande värderingar, men i övrigt konkurrerar. Också om de bästa samarbetsformerna.

”Ska man kunna hålla hårt i EU:s mest basala grundkriterier är det därför inte mer av centralisering, kompetensförskjutning och tungrodd konvergens som behövs. Utan motsatsen.